

ROZDZIAŁ ÓSMY

TERRORYZM

Robert Borkowski

*Dziesięciu ludzi działających razem może sprawić,
że zadrzy sto tysięcy rozproszonych...*

Mirabeau

Terroryzm i terror

Ostatnie trzy dekady dwudziestego wieku określa się niekiedy mianem **epoki terroryzmu**. Choć przemoc i gwałt, agresja i żądza zabijania, wojny i wielkie rzezie oraz rządy okrutnych tyranów występowały w historii ludzkości zawsze, to jednak w drugiej połowie mijającego stulecia pojawiły się zjawiska nowej, bezmyślnej przemocy mogącej stanowić zagrożenie dla każdego człowieka bez względu na to, czy chce się angażować w życie polityczne, czy też nie. Problem precyzyjnego zdefiniowania terroryzmu bierze się stąd, że praktycznie każdy odrażający akt przemocy postrzegany jako działanie przeciwko społeczeństwu określany jest w mass mediach jako terroryzm. Bez względu więc na to, czy chodzi o działania wyrotowych ugrupowań, czy rządów państw, mafii i organizacji przestępczych, zrewoltowanych tłumów czy pojedynczych szaleńców określa się je tym samym mianem. Czy zatem wysadzenie budynku, zamach na polityka, porwanie zakładników, zatrucie żywności w supermarkecie oraz dokonanie masakry na bezbronnych są tego samego rodzaju zjawiskami?

Znawcy zagadnienia na użytek badań oraz działań zwalczających terroryzm stworzyli już kilkadziesiąt definicji zjawiska. Samo pojęcie terroryzmu pochodzi od łacińskich słów **terror** (strach, straszna wieść) oraz **terrere** (przerażać), językoznawcy wywodzą je natomiast z sanskryckiego słowa **tras**, które oznaczało drżeć. Zazwyczaj jednak poprzestaje się na łacińskim źródłosłowie, który upowszechnił się w językach europejskich za sprawą rewolucji francuskiej i okresu rządów terroru (fr. *terreur*), czyli stosowania zmasowanych zbrodni, represji i mordów celem wzbudzenia powszechnego przerażenia i trwogi. Od starożytności aż po wiek XIX stosowanie siły, gwałtu i zastraszania uważano za wyłączną domenę dyktatorskich, despotycznych i tyrańskich form władzy państwowej. Sytuacja zmieniła się jednak, gdy ugrupowania anarchistyczne i rewolucyjne uczyniły ze stosowania

przemocy element podstawowy w walce politycznej. W historii Europy pojawiła się pierwsza fala terroryzmu. Odtąd zamachy na polityków i wywoływanie zamieszek staną się dla wielu grup politycznych próbą doprowadzenia do sytuacji społecznego wrzenia i dokonania rewolucyjnego przewrotu. Druga fala terrorystycznych metod sięgania po władzę polityczną miała miejsce w dwudziestoleciu międzywojennym, kiedy to na arenie dziejowej pojawiły się ruchy totalitarne. Po raz trzeci terroryzm jako metoda walki z porządkiem państwowym wzmógł się w drugiej połowie lat sześćdziesiątych naszego wieku począwszy od lewackiego ekstremizmu, a skończywszy na terroryzmie islamskich fundamentalistów oraz pojawieniu się nowych jego odmian w postaci ekoterroryzmu czy terroryzmu stosowanego przez sekty religijne.

Przez terror rozumieć będziemy metodę oddziaływania przemocą, zbrodnią i strachem, stosowaną przez silniejszych (państwo) wobec słabszych (obywatele). Terrorem będą więc okrucieństwa wojska, policji, tajnych agentów itp. wobec obywateli własnego lub napadniętego państwa (np. terror jakobinów w okresie Rewolucji Francuskiej, terror dyktatur wojskowych, terror w stalinowskiej Rosji, terror hitlerowski w okupowanej Polsce). Terroryzmem natomiast nazwiemy okrutną formę buntu i próby zastraszenia silniejszych (państwo i jego funkcjonariusze oraz całe społeczeństwo) przez słabszych (grupa terrorystów). Taktyka działania polegać może na zaatakowaniu niewinnych jednostek co ma wywołać powszechny strach oraz wymusić polityczne ustępstwa ze strony rządzących. Porwania samolotów, branie zakładników, podkładanie bomb w miejscach publicznych, stosowanie gróźb i szantażu to typowy oręż terrorysty. Współcześnie wzrasta liczebność grup terrorystycznych wywodzących się z mniejszości etnicznych i religijnych powiązanych z radykalnymi partiami i ruchami politycznymi. Trudno też niejednokrotnie wskazać granicę pomiędzy terroryzmem, a formami walki narodowowyzwoleńczej (w tym np. partyzanckiej) prowadzącej do rebelii, separatyzmu lub wywołania wojny domowej. Z drugiej strony należy się zastanowić czy mianem terroryzmu określać akty o charakterze kryminalnym, gdy motywy i cele podejmowanych działań nie mają kontekstu politycznego, chyba, że wyodrębni się osobno formę terroryzmu mafijnego (gangsterskiego, kryminalnego).

Przyjmując więc ogólnie, że terroryzm to akty przemocy lub ich groźba podejmowane celem zaszantażowania zarówno władzy, jak i opinii publicznej można wskazać jego szereg cech charakterystycznych. Za Z. Cesarzem, który w *Problemach politycznych współczesnego świata* podaje charakterystykę działań terrorystycznych, przyjmujemy poniższe cechy:

- **gloryfikacja siły** jako jedynej i najskuteczniejszej metody walki politycznej;
- **okrucieństwo i brak skrupułów moralnych** w podejmowanych akcjach, co pokazać ma z jednej strony siłę i determinację terrorystów, z drugiej zaś wzmocnić strach przed terrorystami;
- **wzbudzenie silnego i powszechnego poczucia zagrożenia** poprzez zastraszenie nie tylko elit politycznych, ale i całego społeczeństwa;
- **uzyskanie rozgłosu** i zaistnienie w mass mediach, bez masowego audytorium bowiem terrorysta jest nikim;

- **polityczny szantaż i wymuszenie** określonych zmian politycznych;
- akty przemocy i zbrodni nie zawsze mają doprowadzić do obalenia władzy i przejścia steru rządów, w wielu przypadkach mają jednak na celu **przygotowanie sytuacji rewolucyjnej**, tj. doprowadzenia do anarchizacji życia publicznego, zastraszenia i zdemoralizowania funkcjonariuszy państwowych, zademonstrowania siły terrorystów, sprowokowania represji i ograniczania swobód obywateli przez państwo celem upowszechnienia nastrojów buntu.

Ugrupowania terrorystyczne różnią się rzecz jasna między sobą, jeśli chodzi o cele taktyczne, a nawet strategiczne. Inne zamierzenia mają ugrupowania separatystyczne dążące do odłączenia ziem zamieszkałych przez swój naród i utworzenia własnej państwowości (np. Kurdowie czy Sikhowie), inne mieli lewacy dążący do destabilizacji państw Europy Zachodniej w latach 70., jeszcze inne cele przyświecają terrorystom ekologicznym, według których absolutnym złem jest cywilizacja techniczna, a jeszcze inne maoistowskim ugrupowaniom, dla których terroryzm był krwawą uwerturą do jeszcze bardziej krwawej rewolucji, po której planowano przejąć władzę i rządzić państwem (np. Czerwoni Khmerowie w Kambodży czy Świetlisty Szlak w Peru). W związku z istnieniem wyraźnych różnic w sferze zakładanych celów zachodzi potrzeba dokonania systematyzacji rozmaitych ugrupowań, ruchów oraz koncepcji doktrynalnych leżących u podstaw działania terrorystów.

Klasyfikacja

Podstawowym celem nauki jest dążenie do prawdy. Czynnościami, które temu dążeniu sprzyjają, są między innymi gromadzenie wiedzy o badanych obiektach, ich opis, wyjaśnianie zjawisk oraz prognozowanie przyszłych stanów. Uporządkowanie gromadzonej wiedzy osiąga się poprzez dokonywanie systematyzacji badanych obiektów.

Nie inaczej jest i w przypadku ruchów terrorystycznych, które możemy klasyfikować odwołując się do rozmaitych kryteriów, a więc:

- działającego podmiotu,
- celu ataku,
- taktyki walki,
- politycznej strategii,
- założeń doktrynalnych i celów ideologicznych.

Zróźnicowanie ruchów terrorystycznych ze względu na działający podmiot (kto jest terrorystą)

- **terroryzm polityczny**:
 - **terroryzm agenturalny** – terroryści są inspirowani, sponsorowani i sterowani przez obce państwo,
 - **terroryzm ideowy** – terroryści poprzez zbrodnie starają się wcielić w życie idee, które wyznają;

- **terroryzm niepolityczny:**
 - **terroryzm kryminalny** – działania mafii i gangów,
 - **terroryzm szaleńców.**

Zróżnicowanie aktów terrorystycznych ze względu na cel ataku

- **terroryzm ekonomiczny** – akty sabotażu i dywersji polegające na wyrządzaniu szkód i zniszczeń (podpalenia, eksplozje ładunków wybuchowych);
- **terroryzm indywidualny** – akty przemocy skierowane przeciwko konkretnym i określonym, przez terrorystów osobom (zamachy, mordy polityczne, porwania);
- **terroryzm masowy** – akty przemocy skierowane przeciwko anonimowym i przypadkowo wybranym ofiarom (porwania samolotów, branie zakładników, wysadzenie w powietrze obiektów publicznych).

Zróżnicowanie działań terrorystycznych ze względu na taktykę walki

- **terroryzm represywny** – akty przemocy i gwałtu stosowane przez reżimy polityczne celem zastraszenia własnego lub okupowanego narodu (bliższe więc pojęciu „terror”) lub przez ruch polityczny (rewolucyjny, nacjonalistyczny, religijny) celem utrzymania jedności organizacji i wymuszenia poparcia;
- **terroryzm defensywny** – przemoc mająca miejsce podczas walki z najeźdźcą, przemoc stosowana celem powstrzymywania zmian społecznych i obrony istniejących wzorców kulturowych, także działania odwetowe, a więc kontrterror;
- **terroryzm ofensywny** – działania, których celem jest dokonanie zmian politycznych i społecznych poprzez polityczny szantaż i wymuszenie określonych działań na rządzących, zmierzanie do zmiany istniejącego porządku na inny, np. poprzez przygotowanie sytuacji rewolucyjnej.

Zróżnicowanie działań terrorystycznych ze względu na polityczną strategię

- **terroryzm sprawczy bezpośredni** – dążenie do obalenia istniejącego porządku i zastąpienia go nowym reprezentowanym przez samych terrorystów, wiara we własną skuteczność i siłę; dość często ten rodzaj terroryzmu wiąże się z walką ruchów narodowowyzwoleńczych albo rewolucyjnych toczących działania partyzanckie, może przekształcić się w wojnę domową (Organizacja Spiskowo-Bojowa PPS, algierski Front Wyzwolenia Narodowego, Czerwoni Khmerowie, Świetlisty Szlak, ugrupowania islamskie);

- **terroryzm sprawczy pośredni** – dążenie do wymuszenia zmiany politycznej, lecz bez chęci ze strony terrorystów przejęcia na siebie odpowiedzialności za rządy w kraju; nie jest to więc próba pokonania istniejącego reżimu politycznego, lecz wymuszania na nim ustępstw; nękanie społeczeństwa aktami przemocy, dezorganizacja i chaos mają skłonić elitę władzy do takich rozwiązań, które zmienią nieco ustrój polityczny państwa (OAS we Francji, baskijska ETA, ekoterroryzm, działania Ku Klux Klanu, zamachy na polityków);
- **terroryzm na użytek „propagandy przez czyn”** – ta odmiana sprowadza się głównie do przygotowania sytuacji rewolucyjnej, nie chodzi tu ani o obalenie reżimu, ani o pozytywną zmianę polityki, terroryzm ma pełnić funkcję „detonatora buntu mas” poprzez wskazanie, że istnieje organizacja, która walczy o określone ideały, zachęca podobnie myślących do przyłączenia się do walki, przez destrukcję, śmierć i zbrodnię zburzyć stabilność społeczną i doprowadzić do upowszechnienia w społeczeństwie radykalnych i autorytarnych nastrojów (ugrupowania anarchistyczne, lewackie).

Zróżnicowanie ruchów terrorystycznych ze względu na założenia doktrynalne i cele ideologiczne

- **terroryzm separatystyczny** – jego celem jest doprowadzenie do separacji lub inaczej secesji (łac. *separatio* = oddzielenie, łac. *secessio* = odejście), czyli odłączenia od państwa, przeciwko któremu terroryści podejmują walkę, i utworzenia własnego państwa, względnie przyłączenia się do sąsiedniego kraju (terroryzm północnoirlandzkiej IRA, terroryzm baskijskiej ETA, kanadyjskiego FLQ, terroryzm sikhijski, kurdyjski, tamilski);
- **terroryzm rewolucyjny (lewacki i anarchistyczny)** – jego celem jest zniszczenie państwa poprzez wywołanie rewolucji i obalenie istniejącego ustroju, w następstwie przewrotu powstać ma wolne społeczeństwo złożone z wolnych zrzeszeń i komun (anarchizm) lub nowe porewolucyjne państwo komunistyczne (komunizm, maoizm), w którym władzę przejmie terrorystyczna i rewolucyjna awangarda (XIX-wieczni anarchiści, lewackie ugrupowania z lat 70.: włoskie Czerwone Brygady, niemiecka Frakcja Armii Czerwonej, japońska Czerwona Armia, kambodżańscy Czerwoni Khmerowie, peruwiański Świetlisty Szlak);
- **terroryzm nacjonalistyczny (neofaszystowski, prawicowo-totalitarny)** – za pomocą zbrodniczych metod realizuje się skrajnie nacjonalistyczne, faszystowskie i szowinistyczne idee; ugrupowania tego rodzaju mają często zwolenników wśród reakcyjnych środowisk wojska, policji i świata polityki; chętnie stosowaną metodą działania jest polityczne bojówkarstwo, a postulowanym programem – zaprowadzenie rządów „silnej ręki” (działania Ku Klux Klanu na Południu USA, terroryzm SA w hitlerowskich Niemczech, brazylijskie „szwadrony śmierci”, włoski ruch Nowego Ładu, ugrupowania skinheadów w RFN, francuska OAS);

- **terroryzm islamski** – inspirowany religijnymi prawdami Koranu; celem bojowników dżihadu (świętej wojny o zwycięstwo islamu) jest walka z niewiernymi oraz odszczepieńcami od wiary i utworzenie kolejnych republik islamskich wzorem Iranu; ten rodzaj terroryzmu rozwinął się pod wpływem rewolucji irańskiej 1979 roku oraz wojny w Afganistanie, a także konfliktu bliskowschodniego; w mniejszym stopniu zagraża krajom Zachodu, w większym zaś krajom muzułmańskim o świeckim reżimie politycznym, w znacznym stopniu działania terrorystów islamskich mają charakter agenturalny, tj. są inspirowane i wspierane przez państwa muzułmańskie dążące do zmiany sytuacji geopolitycznej (libański Hezbollah, palestyński Hamas, egipskie Ugrupowanie Islamskie, algierski Islamski Front Ocalenia);
- **terroryzm millenarystyczny (sektę religijne, ekoterroryzm)** – jest dziełem zbrojnych utopistów przekonanych o tym, że świat współczesny jest krańcowo zły, że ludzkości grozi kataklizm oraz że adepci ugrupowania zostali wybrani celem stworzenia nowego i lepszego świata po zaistniałej katastrofie; w działaniach religijnych sekt agresja zwrócona jest przeciw innym lub przeciwko własnym wyznawcom (samobójcza Świątynia Ludu, Szczep Dawidowy, japońska Najwyższa Prawda); w ekoterroryzmie podstawowe założenie bazuje na przekonaniu, że źródłem zła jest cywilizacja i technika oraz że w imię „oczyszczenia biosfery” dozwolone jest każde działanie wymierzone przeciwko cywilizacji, jak niszczenie elektrowni jądrowych, samochodów, plany redukcji liczby ludności itp. (grupa Weathermen w USA, wyzwoleńcza Armia Natury w RFN, „Unabomber” T. D. Kaczynski, grupa „Earth first!”).

Historia

Terroryzm rozumiany jako działalność osób lub grup nastawionych na dezorganizację życia społecznego pojawił się w świecie nowożytnym dopiero w drugiej połowie XIX wieku. Wtedy też zaczęto rozgraniczać pojęcia „terror” i „terroryzm”, pojawiły się nowe formy przemocy oraz pierwsze próby teoretycznego uzasadniania terroryzmu. Kiedy jednak pojawiły się w historii pierwsze indywidualne akty terroru zbliżone do działań, które dziś określilibyśmy mianem terroryzmu? Na ten temat nie ma w nauce zgodności – skrytobójstwo, zamachy na głowy koronowane i chęć przerażenia przeciwnika zawsze należały do repertuaru zachowań związanych z walką o władzę.

Można na przykład uznać, że pierwszym w dziejach terrorystą był Herostrates z Efezu, który w roku 356 p.n.e. podpalił świątynię Artemidy w swoim mieście. Ubogi szewc chcąc zyskać sławę, zniszczył budowlę uważaną przez starożytnych Greków za jeden z ówczesnych cudów świata. Wyrokiem ojców miasta Herostrates zginął w męczarniach, a jego imienia nie wolno było nikomu wymówić. Stało się jednak inaczej i we współczesnej psychologii znane jest pojęcie „kompleksu Herostratesa”, a więc chęci uczynienia czegokolwiek, co przyniesie rozgłos i sławę, zwróci uwagę i dowartościuje sfrustrowaną jednostkę.

Spartanie swą sławę najlepszych w Grecji wojowników zawdzięczali wychowaniu polegającym na ćwiczeniach wojskowych, które wypełniały mężczyznom całe życie. Do historii przeszła przede wszystkim bohaterska obrona Termopil przed perską nawałą, w której to bitwie zginął król Leonidas i jego trzystu żołnierzy. Ideał wojownika, który może tylko zwyciężyć albo zginąć w walce, realizował się poprzez nader okrutny system wychowawczy. Celem przygotowania młodych ludzi do walki i zabijania kandydaci na wojowników musieli przejść rodzaj rytuału lub manewrów zwanych *krypteia*, polegający na zabijaniu helotów, czyli spartańskich niewolników wywodzących się z ludności podbitych i okupowanych ziem. Zastraszanie wciąż buntujących się helotów miało charakter stanu wyjątkowego i metod terrorystycznych. Terror pojawił się również w demokratycznych Atenach, kiedy to po klęsce w wojnie peloponeskiej Spartanie narzucili Ateńczykom władzę komisji oligarchicznej. W ciągu trwających osiem miesięcy rządów **Trzydziestu Tyranów** zostało straconych tysiąc pięciuset obywateli, a dalszych pięć tysięcy wyrzucono z miasta (całe Ateny liczyły wówczas około trzydziestu tysięcy obywateli). Rozpętała się szaleńcza orgia prześladowań, plądrowania majątków, wtrącania ludzi do więzień i ich mordowania, panował powszechny strach przed niespodziewanym aresztowaniem, płatnymi donosicielami i tajną policją. Założeniem Trzydziestu było wciągnięcie w zbrodnie wszystkich obywateli, aby nikt w mieście nie mógł oskarżyć oligarchów o czyny, w których sam by nie brał udziału.

Terrorystyczne metody skrytobójstwa dla odnoszenia korzyści politycznych stosowali członkowie sekty **Sicari** działającej w Palestynie i w Egipcie w latach 66–73 naszej ery. Była to najbardziej radykalna grupa w stronnictwie zelotów przygotowujących antyrzymskie powstanie, które wybuchło w roku 65 w Judei. Walki z legionami zakończyły się klęską powstańców i zdobyciem Jerozolimy przez wojska Tytusa w pięć lat później. Nazwa sprzysiężenia skrytobójców pochodziła od krótkiego miecza zwanego *sica*. Metoda działania polegała na ataku w tłumie modlących się w świątyniach i zadawaniu ciosu znienacka. Gdy ofiary osuwały się na ziemię, zabójcy wtapiali się we wstrząśnięty tłum i manifestując oburzenie, unikali wykryci. Likwidowano w ten sposób przeciwników poli tycznych, tj. głównie tych, którzy nie byli radykalnie i wrogo nastawieni wobec Rzymian. Sekta dokonywała również zniszczeń pałaców Heroda oraz sabotażu dostaw wody do Jerozolimy.

Tysiąc lat później, około roku 1090, na Bliskim Wschodzie pojawiła się szyicka sekta izmailitów znanych jako **asasyni**. Dziś słowo to oznacza w językach europejskich zabójcę. Sekta zabójców lub islamski zakon rycerski założony został przez Persa Hasana Sabbaha zwanego „starcem z gór”. Nazwa „asasyn” pochodzi od słowa *haszszaszini* oznaczającego wojownika palącego haszysz. Fanatyczni wojownicy gotowi byli na jedno skinienie swego wodza zginąć. Asasyni terroryzowali w XI–XII wieku cały kalifat bagdadzki, zamordowali w roku 1092 wielkiego wezyra al-Mulka, zaś w sto lat później ich ofiarą stał się jeden z najwybitniejszych rycerzy krzyżowych Konrad z Montferrat. Górskie warownie zakonu zostały zdobyte i zniszczone podczas najazdu mongolskiego w roku 1258, kiedy to wojska Hulagu-chana zniszczyły Bagdad. Izmailickie sekty istnieją do dziś, stanowiąc najbardziej skłoną do mesjanizmu grupę szyitów i wierząc w nadejście **mahdiego** (zbawcy), którym będzie ostatni imam.

Mongołowie utworzyli w pierwszej połowie XII wieku zmilitaryzowane państwo, dokonując bezustannych podbojów i stosując na niespotykaną wcześniej w dziejach skalę terror i ludobójstwo. W roku 1206 mongolski wódz Temudżyn przybrał imię Czyngis-chana, szerząc wiarę w boskość swojej misji i mongolskie panowanie nad całym światem. Nakazy ujarznienia innych ludów i okrucieństwa jako najwyższej cnoty przyjęło się określać mianem **mesjanizmu stepowego**, zgodnie z którym wszystkie ludzkie społeczności miały się stać częścią mongolskiego imperium. W liście do papieża Innocentego IV mongolski władca Gujuk-chan stwierdził:

(...) niech będzie wiadome, że cały świat od wschodu do zachodu słońca Wszechmocny oddał nam (...) przyjdźcie wszyscy i oddajcie się nam na służbę i złożcie hołd (...)

Przekonanie o własnym posłannictwie i skrajne okrucieństwo stosowanego terroru są jakże typowe dla totalitarnych i terrorystycznych ruchów i ideologii.

Mongolskie najazdy i utrzymywanie w poddaństwie ziem ruskich wpłynęły znacząco na ukształtowanie się kultury politycznej Rosji. W latach 1564–1572 car Iwan Groźny wprowadził rządy skrajnego terroru, wydzielając z części Rosji ziemie poddane władzy terrorystycznych oddziałów siepaczy. Była to tzw. **oprycznina** (*opricz* = ziemia oprócz państwowej). Zbrojne oddziały kilku tysięcy jeźdźców w czarnych uniformach i na czarnych wierzchowcach szerzyły terror grabiąc, mordując i dokonując zesłań bojarów (rosyjskiej szlachty). Ich godłem była miotła i psia głowa, co symbolizować miało psią wierność carowi i dokonywanie porządków w państwie. W ciągu ośmiu lat terroru zniszczono spore części centralnych i północnych ziem kraju oraz szereg miast, w tym między innymi Nowogród Wielki. Plotka o oddaniu miasta Litwie była pretekstem do kilkutygodniowej pacyfikacji, w czasie której wymordowano i poddano torturom mieszkańców grodu. Po spustoszeniu Rosji przez orde Dewlet-Gireja, kiedy to osłabione państwo stało się łatwym łupem tatarskich zagonów, car zlikwidował opryczninę, oskarżając o zdradę i poddając niedawnych katów brutalnym represjom. Politycznym efektem okrutnego i rozpasanego terroru było osłabienie pozycji bojarów oraz silnych i niezależnych wcześniej od Moskwy miast. Odtąd pozycja carów samodzierżawców była niekwestionowana.

Słowa „terroryzm” i „terror” upowszechniły się w okresie rewolucji francuskiej kiedy to w latach 1793–94 Komitet Ocalenia Publicznego, Trybunał Rewolucyjny, komitety rewolucyjne i ich agenci zastosowały na wielką skalę brutalne represje przeciwko faktycznym oraz wyimaginowanym wrogom rewolucji. Raz puszczone w ruch machina przemocy nabrała rozpędu. Metodę terroru stosowano wobec wszystkich podejrzanych o wrogi stosunek do nowej władzy, a podejrzany mógł się stać każdy. Historycy różnie oceniają liczbę ofiar owego okresu rewolucji, zwanego **wielkim terrorem**, szacuje się jednak, że publiczne gilotynowanie, pacyfikacje i mordowanie więźniów pochłonęły około 40 tysięcy ludzkich istnień. W końcowej fazie terroru jakobinów (najbardziej radykalnego ugrupowania rewolucyjnego kierowanego przez Maksymiliana Robespierre’a) procesy przed rewolucyjnymi trybunałami stały się farsą gdyż oskarżeni nie mieli prawa do obrony, a zapasć mógł jedynie wyrok uniewinniający lub skazujący na karę śmierci, co zresztą

miało miejsce najczęściej. Około 300 tysięcy ludzi poddano represjom i przetrzymywano w więzieniach, a w niektórych rejonach Francji krwawe egzekucje i ludobójcze metody pacyfikacji stosowane były bez żadnych postanowień sądowych, a jedynie wedle woli reprezentantów Komitetu wysyłanych na prowincje celem zaprowadzenia rewolucyjnego porządku (np. tłumienie powstania w Wandei, pacyfikacja Lyonu). Rewolucyjny terror skończył się obaleniem dyktatury jakobinów, którzy podzielili los swoich ofiar.

Nowożytny terroryzm pojawił się w drugiej połowie XIX stulecia za sprawą anarchistów głoszących hasła buntu przeciwko wartościom ówczesnych porządków społecznych. Rewolucja francuska rozbudziła antymonarchiczne nastroje w całej Europie, a reakcją na eksploatorski charakter dziewiętnastowiecznego kapitalizmu było pojawienie się nowych, uniwersalistycznych ideologii, takich jak marksizm czy anarchizm. **Anarchizm** (gr. *anarchos* = pozbawiony władcy) był zbiorem rozmaitych doktryn, które opierały się na przekonaniu, że zło tkwi w instytucjach życia politycznego i gospodarczego. Celem anarchistów była więc walka z przymusem politycznym, czyli z państwem, z przymusem ekonomicznym, czyli kapitałem, oraz z przymusem moralnym, czyli z religią (Król, Kapitał, Kościół – jako wrogowie anarchistów). Wartością najwyższą była natomiast indywidualna wolność każdego człowieka, a ostatecznym celem walki – stworzenie społeczeństwa nie używającego siły i przymusu, w którym wszyscy ludzie będą równi, w którym nie będzie żadnego rządu, a stabilność osiągnie się dzięki porozumieniu między różnymi grupami (komunami) terytorialnymi i zawodowymi. Dla wielu ugrupowań anarchistycznych bunt, walka zbrojna i dokonywanie zamachów miały być sposobem propagowania swych idei, dla wielu z nich przemoc stała się celem samym w sobie.

Pod koniec XIX wieku doszło w całej Europie do serii aktów terrorystycznych. W 1874 r. we Włoszech miał miejsce szereg zamachów, w Hiszpanii działała terrorystyczna grupa „Mano Negra” (Czarna Ręka), nastąpiły też pierwsze próby zamachów na głowy państw. Ofiarami ataków byli między innymi: cesarz Niemiec Wilhelm I, prezydent Francji L. Carnot, król Włoch Humbert I, prezydent USA McKinley oraz austriacka cesarzowa Elżbieta. Ruch anarchistyczny odniósł pewne sukcesy w Rosji, gdzie powstały organizacje walczące z caratem, jak grupa Nieczajewa czy Narodna Wola. Do najbardziej spektakularnych akcji rosyjskich terrorystów Narodnej Woli należał udany zamach na cara Aleksandra II w roku 1881. Pod wrażeniem udanych zamachów zachodnioeuropejscy anarchiści zwołali w Londynie konferencję, która publicznie zaaprobowała zamachy i zabójstwa tyranów jako sposób doprowadzenia do rewolucyjnych zmian. Postanowiono wówczas założyć Międzynarodówkę Anarchistyczną (tzw. Czarną Międzynarodówkę, jako, że anarchiści upodobałi sobie czarne sztandary). Sporadycznie dochodziło też do stosowania terroryzmu masowego, kiedy to anarchistyczne ugrupowania dokonywały zamachów bombowych w bogatszych dzielnicach Paryża w latach 1892–94 oraz zamieszek i walk ulicznych, jak to miało miejsce w Chicago w roku 1886.

Anarchizm nigdy nie został zrealizowany w praktyce jako alternatywa dla tradycyjnego porządku społecznego i politycznego, wyjąwszy dwa przykłady historyczne. W okresie rewolucji rosyjskiej grupy anarchistyczne stanowiły poważną siłę i polityczną konkurencję

dla bolszewików, zostały więc rozgromione już w 1918 roku w Moskwie. Natomiast ukraińskie ugrupowanie anarchistyczne „Nabat” oraz oddziały dowodzone przez Nestora Machno sprawowały kontrolę nad pewnymi obszarami Ukrainy, tworząc społeczeństwo wolnych komun wiejskich. Tzw. „machnowszczyzna” istniała w latach 1918–1920 uległa dopiero najazdowi Armii Czerwonej ruszającej do walki z Polską. W Hiszpanii Iberyjska Federacja Anarchistyczna opowiedziała się w 1936 roku w wojnie domowej po stronie republiki, zaś jej oddziały milicji robotniczej POUM opanowały prawie całą Katalonię, tworząc anarchistyczne komuny. Zostały one rozbite w roku 1937 przez komunistów zwalczających bezlitośnie polityczną konkurencję.

Na początku XX wieku coraz mocniej dawał znać o sobie terroryzm zainspirowany ideologiami nacjonalistycznymi. O ile w połowie XIX wieku hasła narodowe związane były z ideami liberalnymi (jak w Wiośnie Ludów w 1848 roku), o tyle w naszym stuleciu przerodziły się w postać szowinistyczną i ksenofobiczną (czyli niechętną innym narodom i wywyższającą własny naród). W Europie terroryzm separatystyczny pojawił się w Irlandii Północnej oraz na Bałkanach. Historia walki Irlandczyków sięga początków angielskiej kolonizacji Zielonej Wyspy, opór przybierał formy narodowych powstań (1559, 1568, 1594, 1641, 1690, 1798, 1803, 1848, 1867, 1916, 1919) krwawo tłumionych przez wojska Zjednoczonego Królestwa. Represje i surowe prawa wymierzone przeciwko katolikom oraz konfiskaty ziemi miały zniechęcać do kolejnych zrywów i zniszczyć gospodarczo i demograficznie Irlandczyków. Odpowiedzią na drakoński system rządów było zaostrzanie oporu, aż do sięgnięcia po metody terrorystyczne. W 1858 roku powstała tajna organizacja, Bractwo Feniańskie (od imienia legendarnego bohatera celtyckiego Finna McCumhailla), które podjęło próby wzniecenia powstania w 1867 r. Wreszcie powstanie 1919 roku i walki toczone z armią brytyjską aż do roku 1921 doprowadziły do utworzenia Wolnego Państwa Irlandzkiego oraz podziału wyspy, pod zwierzchnictwem Wielkiej Brytanii pozostała bowiem Irlandia Północna. Dążenie do przyłączenia Ulsteru do Irlandii przybrało formę terroryzmu separatystycznego **Irlandzkiej Armii Republikańskiej (IRA)**, która powstała w roku 1919. Bojownicy, którzy nie uznali traktatu brytyjsko-irlandzkiego, rozpoczęli walkę terrorystyczną, której największe nasilenie przypadło na koniec lat trzydziestych. W styczniu 1939 r. IRA zażądała od brytyjskiego rządu wycofania wojsk z Irlandii Północnej, grożąc zamachami. W przeciągu kilku miesięcy seria eksplozji bombowych zabiła i raniła wielu ludzi. Kulminacja nastąpiła w sierpniu tegoż roku, gdy IRA dokonała zamachu bombowego w głównym centrum handlowym w Coventry. Kolejna fala irlandzkiego terroryzmu nadeszła dopiero w trzydzieści lat później.

Na przełomie XIX i XX wieku ormiański ruch nacjonalistyczny we wschodniej Turcji posłużył się terrorystyczną strategią w walce z osmańskimi rządami. Ataki na przedstawicieli administracji i policji miały zdobyć poparcie społeczne oraz zwrócić uwagę międzynarodowej opinii publicznej. W czasie pierwszej wojny światowej Ormian spotkał jednak straszny los – historycy oceniają, że w wyniku tureckiego ludobójstwa (rzezie Ormian) śmierć poniosło przynajmniej milion ludzi. Również Macedończycy podjęli próby terrorystycznych działań przeciwko Turkom (organizacja IMRO). Sporo nacjonalistycznych

i terrorystycznych organizacji założyli także Serbowie, ich działalność miała jednak głównie charakter antyhabsburski. Najważniejsze było tajne stowarzyszenie Narodna Obrana powstałe w roku 1908, od którego oderwała się radykalna grupa Czarna Ręka. W tej ostatniej serbscy oficerowie szkolili i wyposażali w broń zamachowców oraz kierowali akcjami wywrotowymi w Bośni i Hercegowinie. Pierwsza wojna światowa wybuchła przecież w następstwie zamachu na habsburskiego arcyksięcia Ferdynanda w 1914 roku w Sarajewie. Zabójcą był Gavrilo Princip, bośniacki Serb członek organizacji Młada Bosna. Serbscy terroryści, znaczna część korpusu oficerskiego i niektóre sfery polityczne dążyły do konfliktu z Austrią. Terroryzm o podłożu nacjonalistycznym, stosowany przez jedno państwo przeciw innemu, miał w tym przypadku również charakter **agenturalny**.

Terrorystyczny charakter miały także działania faszystowskich bojówek w Niemczech (SA), we Włoszech, Hiszpanii (Falanga), Rumunii (Żelazna Gwardia) i innych krajach Europy w latach 20. i 30. Przemoc ta przybrała jednak charakter terroru państwowego w krajach, w których totalitarne partie faszystowskie doszły do władzy. Po kataklizmie II wojny światowej Europa zetknęła się z terroryzmem dopiero w latach sześćdziesiątych, za sprawą procesu dekolonizacji, terroryzmu o proweniencji lewackiej, terroryzmu bliskowschodniego oraz narodzin terroryzmu międzynarodowego.

Po II wojnie światowej słowo „terroryzm” zaczęło być kojarzone przede wszystkim z ugrupowaniami toczącymi rewolucyjną walkę przeciwko panowaniu Europejczyków w krajach Azji, Afryki i Bliskiego Wschodu. Kraje tak różne, jak Izrael, Kenia, Cypr i Algieria, zawdzięczają częściowo swą niepodległość nacjonalistycznym ruchom politycznym, które sięgnęły po metody terrorystyczne przeciwko władzom kolonialnym. Trzecia fala terroryzmu narodziła się jednak przede wszystkim w Palestynie, gdzie obie zwalczające się strony, tj. Arabowie i Żydzi, sięgnęli po terror jako metodę rozwiązania konfliktu. Żydowska organizacja Hagana (Obrona) miała bronić osadników żydowskich przed atakami arabskimi. Później Hagana przejęła funkcje ofensywnej armii, a oprócz niej powstały ugrupowania terrorystyczne. Grupa Irgun Cwai Leumi dokonała wielu zamachów i pacyfikacji arabskich wiosek, a grupa Sterna dokonała licznych morderstw, w tym między innymi lorda Moyne oraz mediatora ONZ hrabiego Folke Bernadotte (prezesa szwedzkiego Czerwonego Krzyża). Z szeregów ugrupowań terrorystycznych rekrutowała się kadra powstałej później armii izraelskiej. Palestyńczycy natomiast kontynuowali walkę terrorystyczną aż do momentu powstania Autonomii Palestyńskiej, kiedy to dotychczasowi terroryści zobowiązani zostali do dbania o zapewnienie ładu na terenach oddanych ugrupowaniu J. Arafata. Terroryzm palestyński już od początku lat 70. przybrał wymiar terroryzmu międzynarodowego, którego areną stał się cały świat, a terroryści zaatakować mogli dowolny cel w dowolnym miejscu (np. porwijąc samolot izraelskich linii lotniczych w Rzymie, jak to miało miejsce w roku 1968, którą to datę przyjmuje się za początek terroryzmu międzynarodowego, lub masakrując izraelskich sportowców na Igrzyskach Olimpijskich w Monachium w 1972 r.). Kolejnym czynnikiem zaistnienia międzynarodowego terroryzmu była w latach 60. fala rewolucji w krajach Trzeciego Świata oraz proces tzw. dekolonizacji, czyli uzyskiwania niepodległości przez kraje będące dotychczas koloniami

europejskich mocarstw. Wreszcie rewolta młodego pokolenia Zachodu roku 1968 i związana z nią fala kontestacji (między innymi na tle protestów przeciwko wojnie w Wietnamie) sprzyjały akceptacji radykalnych programów rewolucyjnych, lewackich i terrorystycznych ugrupowań. Pojawienie się i krwawa działalność formacji takich, jak: Czerwone Brygady (BR) we Włoszech, Frakcja Czerwonej Armii (RAF) w RFN, Akcja Bezpośrednia (AD) we Francji, Armia Czerwona w Japonii, Turecka Armia Wyzwolenia Narodowego (TPLA), rewolucyjne ugrupowania tzw. partyzantki miejskiej w krajach Ameryki Łacińskiej (np. Tupamaros w Urugwaju czy Montoneros w Argentynie), spowodowały, że lata 70. w publicystyce politycznej zyskały sobie ponure miano „dekady ołowiu”. Aktywnie działały ugrupowania separatystyczne takie, jak: Irlandzka Armia Republikańska (IRA), baskijska ETA czy palestyńskie formacje Organizacja Wyzwolenia Palestyny (OWP), Czarny Wrzesień, Ludowy Front Wyzwolenia Palestyny. Szereg państw uczyniło ze wspierania terroryzmu stały element swej polityki, jak Związek Radziecki i wiele krajów satelickich (Kuba, Korea Północna, NRD) oraz niektóre państwa arabskie (Libia, Sudan, Syria, Irak).

Wraz z rozpadem ZSRR w 1991 r. aktywność wielu ugrupowań terrorystycznych o zabarwieniu lewackim zamarła, jednak w miejsce terroryzmu rewolucyjnego o inspiracji komunistycznej pojawił się terroryzm islamski zapoczątkowany rewolucją irańską 1979 roku. Ostatnie lata XX wieku cechuje również pojawienie się zupełnie nowych i groźnych zjawisk. Do metod terroru i zamachów terrorystycznych sięgają niektóre sekty i ruchy kultowe o zabarwieniu millenarystycznym. W ostatniej dekadzie daje znać o sobie nowa formacja, a mianowicie ekoterroryzm, wyrosły częściowo z ruchów alternatywnych, kontestacyjnych i anarchistycznych w Europie Zachodniej i USA. Eksperci ds. zwalczania terroryzmu obawiają się też tzw. superterroryzmu, czyli ataków przy użyciu środków masowego rażenia (broń jądrowa, chemiczna lub biologiczna) lub środków elektronicznych (paraliż ważnych sieci i systemów).

Wybrane ugrupowania i nurty terroryzmu

Terroryzm separatystyczny

Najstarszą w Europie formacją toczącą terrorystyczną walkę, której celem jest odłączenie się od państwa, jest Irlandzka Armia Republikańska (IRA), która od momentu powstania niepodległej Irlandii w 1921 roku dążyła do przyłączenia Ulsteru (6 hrabstw Irlandii Północnej zamieszkałej w znacznej części przez ludność protestancką pochodzenia angielskiego i szkockiego) do państwa irlandzkiego. Fala terroryzmu z lat 30. po II wojnie światowej wygasła całkowicie. Dopiero od lat 60. pod wpływem zróżnicowania na tle ekonomicznym, braku swobód obywatelskich (stłumienie ruchu praw człowieka przez protestantów) i wojskowo-policyjnego reżimu (wkroczenie wojsk brytyjskich do Ulsteru w roku 1969) konflikt wybuchł na nowo. Po trzydziestu latach pochłonął przynajmniej 3 tysiące ofiar zamachów, ataków bombowych i ulicznych walk. Tymczasowa Armia Republikańska (*Provisional IRA*) nie złożyła broni, choć ostatnie porozumienia pokojowe (z 1985

oraz z 1998 roku) zakładają uzyskanie przez Ulster autonomii, co oznacza, że powód do kontynuacji wojny zniknął. Wielka Brytania zadeklarowała, że „nie ma strategicznych interesów w Irlandii Północnej”, a rząd w Dublinie wyrzekł się dążeń do przyłączenia Ulsteru do Irlandii. Amerykańskie mediacje prowadzone przez prezydenta Billa Clintona, a później przez senatora George’a Mitchella doprowadziły do porozumienia lojalistów (probrytyjscy unioniści, protestanci) z republikanami (proirlandzcy katolicy). Liderzy ugrupowań: David Trimble (unionista) i John Hume (republikanin) uhonorowani zostali pokojową nagrodą Nobla. W latach 70. IRA zasilana była finansowo między innymi przez Libię oraz Amerykanów pochodzenia irlandzkiego, a uzbrajana przez ZSRR, Palestyńczyków i Libijczyków oraz Czechosłowację (semtex i broń strzelecka). Do najpoważniejszych zamachów terrorystycznych należało niewątpliwie zamordowanie lorda Mountbattena (wysadzenie w powietrze jego jachtu w roku 1979), zamach bombowy w podziemiach brytyjskiego Parlamentu (zginął jeden poseł), ataki bombowe na brytyjską Armię Rezerwy w RFN, ostrzelanie siedziby brytyjskiego premiera w Londynie w 1991 r., ostrzał lotniska Heathrow w Londynie w 1994 r.

Separatystyczne dążenia były również celem radykalnej organizacji nacjonalistycznej ETA (*Euzkadi Ta Askatasuna* – co w języku baskijskim oznacza Kraj Basków i Wolność) istniejącej od roku 1958. Skrzydło terrorystyczne (tzw. ETA – Militar) zdominowane przez leninowską lewicę wszczęło terrorystyczną walkę, która przez czterdzieści lat pochłonęła około 800 ofiar. Do najbardziej spektakularnych zamachów należało zabójstwo frankistowskiego premiera adm. Carrero Blanco w 1974 r. (eksplozja podziemnego tunelu pod jezdnią po roku przygotowań do zamachu) oraz krwawy zamach bombowy na supermarket w Barcelonie w 1987 r. ETA miała powiązania z terrorystami palestyńskimi i służbami specjalnymi wielu krajów, wspierana była przez Związek Radziecki, Polskę, NRD, Czechosłowację (broń i semtex pochodziły z tego ostatniego kraju). Policyjne akcje z lat 1992 oraz 1998 osłabiły potencjał ugrupowania, gdy uwięzieni zostali najgroźniejsi terroryści oraz cały komitet centralny partii Herri Batasuna (polityczne ramię ETA), zaś fala oburzenia na bezsensowny terroryzm pozbawiła ETA poparcia społecznego. Jednocząca się Europa odbiera dziś aktualność XIX-wiecznemu pojęciu „samostanowienia”, a przykład procesu pokojowego w Irlandii Północnej wskazuje, że walka narodowowyzwoleńcza przy zastosowaniu metod terrorystycznych nie ma najmniejszego sensu. Największą przeszkodą w rozmowach pokojowych jest dziś „terroryzm o niskiej intensywności” (drobne zamachy i sabotaże, groźby i szantaż, wymuszanie „podatku rewolucyjnego”, czyli haraczu na rzecz ETA od przedsiębiorców), jakże wyraźnie przeobrażający się w pospolity bandytyzm.

Terroryzm separatystyczny jest również udziałem ugrupowań kurdyjskich dążących do utworzenia niepodległego państwa Kurdystanu. 25-milionowy naród zamieszkuje rejony Turcji, Iraku, Syrii, Iranu i byłych republik ZSRR. Kurdowie niemal zawsze byli narzędziem w obcych rękach, a bez zmiany sytuacji geopolitycznej w regionie (co groziłoby wręcz globalnym konfliktem) nie mają szans na uzyskanie własnej państwowości. Najbardziej intensywne i wyniszczające akcje pacyfikacyjne prowadzi przeciwko Kurdom Turcja, odnosząc tak spektakularne sukcesy w walce z terroryzmem kurdyjskim, jak ujęcie jego

przywódcy Ocalana. Ocenia się, że w toczonej przez Partię Pracujących Kurdystanu niepodległościowej wojnie podjazdowej od 1984 roku zginęło około 30 tysięcy ludzi. W roku 1994 podający się do dymisji turecki minister ds. praw człowieka Keylueoglu mówił wręcz o terroryzmie państwowym ze strony Turcji. W odwecie Kurdowie dokonują zamachów na przedstawicieli państwowych oraz instytucje tureckie – tak było w czerwcu 1993 roku kiedy to terroryści kurdyjscy z Frontu Wyzwolenia Kurdystanu oraz PPK uderzyli jednocześnie w kilku stolicach europejskich oraz w największych miastach RFN, a celem ataku były ambasady, konsulaty, przedstawicielstwa linii lotniczych, banki i biura podróży. Trzeba pamiętać o tym, że w chwili obecnej w Europie Zachodniej mieszka przeszło milion Kurdów, a PPK ma wśród nich zakonspirowane komórki walki zbrojnej, czyli terrorystów gotowych do akcji.

Walkę o oderwanie się od Indii i uzyskanie przez Pendżab niepodległości toczyli Sikhowie (wspólnota religijno-etniczna), kiedy to w latach 80. Jarnai Bhindranwale „Sant” zaczął nawoływać Sikhów do walki z Hindusami. Gdy w 1984 roku szalony guru zabarykadował się z 1500 uzbrojonymi zwolennikami w świętym miejscu Sikhów, czyli w Złotej Świątyni w Amritsarze, rząd Indii wprowadził w całej prowincji stan wyjątkowy, a 15 tysięcy żołnierzy przysięgnęło szturm. W czasie walki większość terrorystów razem z Jarnaiem zginęła. W odwecie sikhijscy radykalowie dokonali zamachu na premier Indii Indirę Gandhi, którą zabiło dwóch sikhijskich gwardzistów. Sprowokowało to pogromy Sikhów w całych Indiach oraz falę terroryzmu sikhijskiego jako zemstę za rzezie pobratymców. W 1985 Indiami wstrząsnęła fala zamachów bombowych (m.in. eksplozja indyjskiego Boeinga 747 nad Atlantykiem) dokonywanych przez ugrupowania separatystyczne jak np. grupę „Babbar Khalsa”. W wyniku rozmów pomiędzy premierem Rajivem Gandhim a liderami Sikhów sytuacja została opanowana.

Separatystyczne cele stawiają sobie również Tamilowie (hinduiści) ze Sri Lanki toczący walkę z Syngalezami (buddyści) stanowiącymi większość ludności kraju. W roku 1956 konflikt zaostrzył się w wyniku wprowadzenia języka syngaleskiego jako urzędowego oraz reform w duchu buddyjskim, a w 1959 r. zamordowany został premier Bandaranaike. Od 1976 r. partie tamilskie wysuwały program utworzenia własnego państwa Ilam na półwyspie Dżafna i w północno-wschodniej części kraju. W latach 1983–84 doszło do wojny domowej, w 1986 walki znów się wzmożyły, a blokada Dżafny nasiliła tamilski terroryzm w wykonaniu Organizacji Wyzwolenia Tamilskiego Ilamu oraz ugrupowania Tamilskie Tygrysy. Trzyletnie działania 70-tysięcznego indyjskiego korpusu pokojowego nie uspokoiły sytuacji, a od roku 1990 Tamilskie Tygrysy wróciły do praktyk terrorystycznych skierowanych przeciwko posterunkom policyjnym i wojskowym oraz przeciwko ludności muzułmańskiej. W grudniu 1999 roku w zamachu bombowym, w którym śmierć poniosły 23 osoby, a 170 zostało rannych, ranna została również ubiegająca się o reelekcję prezydent kraju, pani Chandrika Kumaratunga.

Terroryzm separatystyczny miał miejsce również w kanadyjskiej prowincji Quebec, kiedy radykalne ugrupowania quebeckich nacjonalistów sięgnęły po przemoc celem sprowokowania władz i rozszerzenia nastrojów secesjonistycznych. Prawie 6 milionów Kana-

dyjczyków pochodzenia francuskiego (frankofoni) podkreśla swoją odrębność kulturową i historyczne zaszczości z anglofońską większością. W latach 1963–1971 terrorystyczny Front Wyzwolenia Quebecu (FLQ) dokonywał zamachów bombowych i morderstw politycznych. W 1969 r. bomba eksplodowała w gmachu montrealskiej giełdy, w rok później terroryści porwali i zabili ministra prac P. Laporte'a. Groźba anarchii spowodowała wprowadzenie stanu wojennego przez premiera Kanady P. E. Trudeau, dzięki czemu akcje terrorystyczne stłumiono i FLQ nigdy już nie wrócił na scenę polityczną. Jednak nastroje separatystyczne utrzymują się nadal, podsycone między innymi przez prezydenta Francji Ch. de Gaulle'a, który podczas swej oficjalnej wizyty w Kanadzie z balkonu ratusza w Montrealu krzyknął: „Niech żyje wolny Quebec!” (za co uznany został za *persona non grata*). Obecnie partie nacjonalistyczne (Partia Quebecka, Blok Quebecki) dążą do oderwania prowincji od reszty kraju drogą demokratyczną, jednak w referendach w 1980 oraz w 1995 r. zwolennicy separacji nie uzyskali większości.

Terroryzm lewacki i rewolucyjny

Narodził się w okresie dekolonizacji, tj. uzyskiwania niepodległości przez kraje Afryki, Azji i Bliskiego Wschodu, inspiracją do podjęcia działań terrorystycznych i rewolucyjnej partyzantki był sukces rewolucji kubańskiej 1959 roku, jeden z jej liderów Ernesto „Che” Guevara sformułował teorię „ogniska rewolucyjnego” (*foco revolucionario*), czyli doprowadzenia do sytuacji rewolucyjnej przez działania dywersyjne, partyzanckie i terrorystyczne. W ślad za tym na Konferencji Trzech Kontynentów w Hawanie w roku 1966 sformułowano „globalną strategię rewolucyjną przeciwko globalnej strategii imperializmu amerykańskiego” określając, w których krajach podjęte zostaną akcje terrorystyczne. Związek Radziecki nie poparł terroryzmu doktrynalnie wprost, choć ideolodzy komunistyczni przyznali moralną rację bojownikom terrorystycznym, natomiast kraje socjalistyczne udzielały terrorystom bezpośredniego wsparcia prowadząc szkolenia bojowe, wyposażając terrorystów w broń, finansując działania, udzielając azylu i dostarczając dokumentów. Szczególną aktywność obok ZSRR wykazywała NRD, Bułgaria, Kuba, Korea Północna a także Czechosłowacja. Również niektóre kraje arabskie, popierające walkę Palestyńczyków, zaangażowały się w sponsorowanie światowego terroryzmu, w tym Algieria (w latach sześćdziesiątych), Libia, Syria, Irak i Jemen Południowy. Istotnym czynnikiem ożywienia i konsolidacji ruchów terrorystycznych była rewolta młodzieżowa 1968 roku, kiedy to pojawiło się w Europie Zachodniej sporo ugrupowań programowo zakładających stosowanie przemocy w walce politycznej i dążenie do wywołania rewolucji. Spośród uczestników tzw. „studenckiej wiosny '68” i aktywistów Nowej Lewicy wywodziła się pierwsza generacja lewackich terrorystów. Na lata siedemdziesiąte przypada apogeum aktywności ugrupowań siejących terror zagrażający stabilności niektórych państw, takich jak RFN, Włochy czy niektóre państwa Ameryki Łacińskiej. Najgroźniejsze ugrupowania terrorystyczne wymieniono w dalszej części niniejszego podrozdziału.

Frakcja Czerwonej Armii (RAF) – powstała w RFN w 1970 roku, w ciągu ośmiu lat intensywnej działalności dokonała 25 zamachów bombowych, 10 poważnych podpałek,

wzięła 192 zakładników, zamordowała 28 osób (w tym Hansa M. Schleyera, przewodniczącego Federalnego Związku Pracodawców Niemieckich oraz Jurgena Ponto, prezesa Dresdner Bank w 1977 r.). Do najgłośniejszych akcji należało zajęcie ambasady RFN w Sztokholmie w roku 1975. Ugrupowanie rozbite w 1972 (pierwsi przywódcy RAF zginęli popełniając samobójstwo w więzieniu), powtórnie zniszczone przez policję w 1982 r., podjęło działania w 1984 r. W listopadzie 1989 r. zabito prezesa Deutsche Bank Alfreda Herrhausena, a w 1993 r. dokonano zamachu na związek pracodawców przemysłu metalowego w Kolonii. Według niemieckich ekspertów w grupach nielegalnych działa około 20 osób wspieranych przez krąg ok. 300 pomocników i znajomych oraz nieco szerszy krąg sympatyków liczący około 9 tys. osób. RAF wspierany był przez służby specjalne NRD, dziś przy braku wsparcia zagranicznego lub wsparciu ograniczonym aktywność grupy zanika.

Akcja Bezpośrednia (AD) – działająca od 1979 r. we Francji, skupiła terrorystów z grup anarchistycznych i maoistowskich. W 1985 dokonała zamachu na gen. Rene Audrau, eksperta NATO. Pomimo rozbitcia trzonu grupy przez policję francuską jej struktury nadal istnieją.

Czerwone Brygady (BR) – największa grupa terrorystyczna we Włoszech założona w 1969 roku, w dwa lata później przystąpiła do akcji terrorystycznych, dokonując porwań (i tzw. sądów ludowych) oraz zabijając w ciągu kilkunastu lat działalności około 450 osób (w tym premiera Włoch Aldo Moro w 1978 r.). Najczęściej Czerwone Brygady atakowały koszary wojskowe, więzienia i sądy, dokonywały grabieży banków i porywały funkcjonariuszy państwowych. W latach siedemdziesiątych grupa liczyła około 500 członków i kilka tysięcy zwolenników. Rozbita w początkach lat 80., wznowiła działalność (choć na mniejszą już skalę) w roku 1984.

W krajach Ameryki Łacińskiej działały rozmaite ugrupowania terrorystyczno-rewolucyjne dążące do destabilizacji państwa i realizacji kubańskiego scenariusza. To właśnie w tym rejonie świata narodził się termin „partyzantka miejska” oznaczający terrorystyczną ofensywę w miastach. Do najsilniejszych ugrupowań należało radykalne ugrupowanie **Tupamaros** w Urugwaju działające od początku lat 60., aktywność terrorystyczna grupy przypadła na lata 1966–72, przejęcie kontroli nad bezpieczeństwem państwa przez siły zbrojne ograniczyło możliwości terrorystów. Od 1985 r. Tupamaros zalegalizowali się jako partia polityczna. W Argentynie powstało kilka terrorystycznych ugrupowań: **Wyzwoleńcze Siły Zbrojne (FAL)** założone w 1966 r. i złożone ze zwolenników „Che” Guevary i dążące do „wietnamizacji” Ameryki Łacińskiej, silne ugrupowanie **„Montoneros”** założone w 1969 r. łączące koncepcje „Che” Guevary z teologią wyzwolenia, **Rewolucyjne Siły Zbrojne (FAR)** przyłączone później do „Montoneros” czy **Ludowa Armia Partyzancka (EGP)** powstała w roku 1970. W Kolumbii działa lewacka organizacja partyzancka **FARC (Rewolucyjne Siły Zbrojne Kolumbii)** powiązana z kartelami narkotykowymi.

Obok ugrupowań inspirowanych i sponsorowanych przez Związek Radziecki i jego kraje satelickie oraz przez niektóre kraje arabskie pojawiły się również lewackie i rewolucyjne formacje wspierane przez Chiny i realizujące maoistowski (chińska wersja komunizmu) scenariusz walki. Do najgroźniejszych ugrupowań należą Czerwoni Khmerowie

z Kambodży, którzy od początku lat 60. rozpoczęli akcje terrorystyczne, zorganizowali armię partyzancką i w latach 1975–79 rządili krajem, stosując na wielką skalę ludobójstwo. Szacuje się, że Khmerowie wymordowali przeszło milion ludzi. Wyparci do dżungli przez Wietnamczyków, walczą w trwającej przez kilka lat wojnie domowej przyczyniając się do zwiększenia liczby ofiar. Khmerowie zniszczyli miasta, przenosząc życie Kambodżańczyków do komun wiejskich. Niewolnicza praca na roli przy użyciu prymitywnych technik uprawy i bezustanna indoktrynacja ideologiczna miały być treścią życia każdego obywatela w totalitarnym kraju, rządzonym przez tajny komitet rewolucyjny „Angka” i oddziały partyzantów dokonujące bezustannych mordów i przesiedleń ludzi. Taki sam scenariusz przejścia władzy przez terrorystyczną armię zrewolucjonizowanego chłopstwa zamierzało zrealizować założone w 1970 r. peruwiańskie ugrupowanie **Świetlisty Szlak** (*Sendero Luminoso*) stosujące od 1980 roku taktykę partyzancką i bezwzględny terror mordując tysiące ludzi. Podobnie jak Khmerowie Senderyści rozpoczęli swoją działalność w najuboższej, górskiej prowincji kraju. Pod koniec lat osiemdziesiątych kontrolowali niektóre jednostki policji i więzienia, terroryzowali wymiar sprawiedliwości zagrażając istnieniu państwa. W latach 1990–92 zostali rozgromieni przez pacyfikacyjne akcje wojska i policji, a znaczna część kierownictwa została aresztowana.

Terroryzm międzynarodowy

Geneza międzynarodowego terroryzmu, czyli takich działań, w których areną jest dla terrorysty cały świat, sięga lat 40. i konfliktu między osadnikami żydowskimi i ludnością arabską w Palestynie. Powstanie państwa Izrael w 1948 r. i poprzedzające je akty terrorystycznych bojówek żydowskich („Irgun”, grupa Sterna) sprowokowały odwet ze strony Palestyńczyków. W roku 1964 założona została Organizacja Wyzwolenia Palestyny (OWP), która od końca lat 60. organizowała ze swych baz w Jordanii akcje militarne i terrorystyczne przeciwko Izraelowi, co spowodowało odwet armii izraelskiej i konflikt Palestyńczyków z wojskami jordańskimi. Po ciężkich walkach w 1970 r. OWP przeniosła się do Libanu, gdzie po szczególnym nasileniu działań terrorystycznych armia izraelska dokonała inwazji na obozy palestyńskie i wraz z niektórymi ugrupowaniami libańskimi wielkiej rzezi Palestyńczyków. W roku 1988 wybuchła **intifada**, czyli palestyńskie powstanie narodowe, a w 1994 na mocy układu izraelsko-palestyńskiego utworzono Autonomię Palestyńską, co przyczyniło się do zaniku terroryzmu OWP. Obok tego ugrupowania w latach 70. i 80. działały również grupy el-Fatah, „Czarny Wrzesień”, Organizacja Abu Nidala (ANO), Ludowy Front Wyzwolenia Palestyny. Siła palestyńskiego terroryzmu brała się między innymi z posiadania ogromnych zasobów pieniężnych oraz nieruchomości na całym świecie, dostępu do broni i osłonie dyplomatycznej ze strony państw arabskich oraz wsparcia przez Związek Radziecki i kraje satelickie. Ugrupowania palestyńskie nawiązały współpracę z grupami terrorystycznymi na całym świecie i zastosowały pod koniec lat 60. nową strategię walki poza obszarem Bliskiego Wschodu. Za początek międzynarodowego terroryzmu uznaje się porwanie samolotu izraelskich linii lotniczych El Al przez terrorystów z LFWP żądających zwolnienia palestyńskich bojowników z więzień. Odtąd palestyńscy

terrorystów i ich sojusznicy atakować będą niewinnych ludzi tylko dlatego, że są obywatelami Izraela lub USA, porywać samoloty, żądać okupu, stosować polityczny szantaż i dążyć do nagłaśniania w mediach swoich akcji.

Do najbardziej spektakularnych akcji międzynarodowego terroryzmu należały między innymi:

- atak na lotnisko Lod w Izraelu (w wykonaniu terrorystów z japońskiej Zjednoczonej Czerwonej Armii) w 1972 r.;
- wymordowanie izraelskich sportowców podczas Igrzysk Olimpijskich w Monachium w 1972 r.;
- atak na żydowski dom starców w Monachium w tym samym roku;
- zajęcie ambasady Francji w Hadze (w wykonaniu terrorystów japońskich);
- zamachy bombowe w Paryżu i ataki na lotnisko Orly w latach 70. (grupa Carlosa);
- atak na pociąg przewożący radzieckich Żydów emigrujących przez Czechosłowację i Austrię do Izraela celem powstrzymania Austriaków od udzielania pomocy emigrantom (grupa Carlosa przy wsparciu władz Czechosłowacji) w 1973 r.;
- tzw. „plan Tucuman”, czyli próba stworzenia rewolucyjnych brygad złożonych z terrorystów latynoamerykańskich i europejskich w Portugalii celem przejęcia władzy przez komunistów w 1975 r.;
- atak na siedzibę OPEC w Wiedniu w 1975 r. i porwanie 11 ministrów i szefów państw naftowych jako zakładników (grupa Carlosa);
- atak na ambasadę RFN w Sztokholmie w 1975 r.;
- porwanie francuskiego samolotu przewożącego 78 Żydów – akcja zakończona odbiciem zakładników na lotnisku Entebbe w Ugandzie w 1976 r.;
- porwanie samolotu „Lufthansy” celem wsparcia terrorystów zachodnioniemieckich – akcja zakończona odbiciem zakładników na lotnisku w Mogadiszu w 1977 r.;
- zamach na papieża Jana Pawła II w Rzymie w roku 1981 (turecki terrorysta działający na zlecenie bułgarskich służb specjalnych i KGB);
- zamach na ambasadora Izraela we Francji w 1982 r.;
- porwanie włoskiego statku pasażerskiego „Achille Lauro” na Morzu Śródziemnym przez terrorystów Frontu Wyzwolenia Palestyny w 1985 r.

W ostatnich latach coraz silniejsze są obawy przed zastosowaniem przez terrorystów broni masowego rażenia bądź podjęciem takich działań, które mogłyby poważnie zdestabilizować sytuację na znacznych obszarach atakowanych państw, jest to więc obawa przed tzw. **superterroryzmem**. Ekspertki wskazują na niebezpieczeństwo zastosowania broni jądrowej w następstwie zniszczenia elektrowni atomowej, rozpylenia substancji radioaktywnej nad wielkim miastem lub skażenia wody w wodociągach, ewentualnie zdobycia materiałów rozszczepialnych i „zatrudnienia” fachowców z byłego ZSRR. Zamach japońskiej sekty Najwyższa Prawda unaoczniał niebezpieczeństwo i łatwość zastosowania broni chemicznej w ataku terrorystycznym, równie straszliwe konsekwencje mógłby mieć atak za

pomocą broni biologicznej, która w bardzo krótkim okresie może dokonać śmiertelnych spustoszeń w dużych aglomeracjach. Kolejny „czarny scenariusz” zakłada pojawienie się terroryzmu elektronicznego czyli potencjalną możliwość destabilizacji systemów komputerowych, paraliżu ruchu lotniczego i kolejowego oraz central telefonicznych, fałszowanie danych bankowych, wykorzystanie kanałów telewizyjnych do wprawienia w panikę całych społeczeństw.

Terroryzm islamski

W pobudzeniu nurtu religijnego fundamentalizmu islamskiego w terroryzmie ogromną rolę odegrała rewolucja islamska w Iranie 1979 roku, wojna w Afganistanie lat 1979–1989 oraz odrodzenie się organizacji fundamentalistycznych kontynuujących tradycje założonego w 1928 r. egipskiego Bractwa Muzułmańskiego szejka Hassana al-Banna. Powstanie republiki islamskiej w Iranie zapoczątkowało dążenia wielu radykalnych grup muzułmańskich do rozpętania islamskiej rewolucji w całym obszarze kultury islamu, warto też zauważyć, że walkę zbrojną z reżimem szacha Rezy Pahlawiego zapoczątkowali w Iranie w drugiej połowie lat 60. terroryści o orientacji propalestyńskiej (fedaini). Dzisiaj Iran wspiera, szkoli oraz inspiruje działania wielu ugrupowań terrorystycznych i rewolucyjnych, dążąc do zmiany układu sił w regionie. Z kolei wojna radziecko-afgańska zmobilizowała znaczną część sił islamu oraz wpłynęła znacząco na zdobycie doświadczeń bojowych i militarne wyszkolenie tysięcy muzułmańskich bojowników. Wreszcie ugrupowania fundamentalistyczne w Egipcie, Algierii, Sudanie itp. przystąpiły do ofensywy ideologicznej, terrorystycznej i rewolucyjnej przeciwko świeckim państwom, dążąc do obalenia prozachodnich rządów i zastąpienia ich ustrojami wzorowanymi na irańskim. Do najpoważniejszych akcji terrorystycznych ugrupowań islamskich należały:

- zamordowanie prezydenta Egiptu Anwara al-Sadata w roku 1981 podczas defilady wojskowej w Kairze przez grupę Braci Muzułmańskich działających w armii, zamach dokonany został dlatego, że radykalni islamiści nie pogodzili się z podpisaniem porozumienia pokojowego w Camp David w 1979 r. kończącego definitywnie wojnę między Izraelem i Egiptem przywódcy obu państw otrzymali pokojową nagrodę Nobla za ustabilizowanie sytuacji;
- w roku 1992 egipscy terroryści wypowiedzieli wojnę państwu i atakowali wielokrotnie osiedla Koptów (egipskich chrześcijan, wyznawców jednego z najstarszych kościołów na Bliskim Wschodzie), a także zagranicznych turystów, dążąc do ekonomicznego „podcięcia” rządu (wpływy z turystyki są dla Egiptu bardzo poważny elementem budżetu państwa) organizacja „Dżamaa Islamija” masakrowała turystów na ulicach Kairu w 1996 r., przed muzeami w stolicy oraz przed świątyniami w Luksorze w 1997 r.;
- algierscy fundamentaliści z Islamskiego Frontu Ocalenia (FIS) toczą rewolucyjną walkę od roku 1992, kiedy to poprzez interwencję armii unieważniono wyniki wyborów, w których islamiści odnieśli zwycięstwo; zamieszki i demonstracje antyrządowe (przeciwko pozostającemu u władzy Frontowi Wyzwolenia Narodowego FLN) trwają

- w Algierii już od 1988 roku, islamska opozycja żąda walki z marnotrawstwem, korupcją, biurokracją i biedą, jednak radykalizm metod doprowadził islamistów do skrajnego okrucieństwa i terroru wobec ludności wiosek celem sterroryzowania i zmuszania do popierania idei islamskiej republiki; Algieria jest od ośmiu już lat w stanie toczącej się rewolucji politycznej;
- w latach 1983–85 islamskie ugrupowania w Libanie o nazwie „Dżihad” atakowały żołnierzy amerykańskich i francuskich z międzynarodowych kontyngentów pokojowych ONZ (297 zabitych w wyniku samobójczego rajdu ciężarówki wypełnionej materiałami wybuchowymi) oraz dokonywały zamachów i porwań dyplomatów i dziennikarzy zachodnich;
 - w 1987 roku oddziały terrorystyczne Organizacji Rewolucji Islamskiej Półwyspu Arabskiego (inspirowane i uzbrojone przez Iran) zajęły Mekkę, po szesnastu dniach ciężkich walk wojska saudyjskie przy wsparciu jednostek jordańskich i marokańskich rozgromiły islamistów;
 - od początku lat 90. terroryści sponsorowani przez saudyjskiego milionera Osamę ibn Ladena dokonywali ataków wymierzonych przeciwko USA oraz Arabii Saudyjskiej, w tym między innymi na nowojorski World Trade Center w 1993 r., na żołnierzy amerykańskich w Mogadiszu, czego konsekwencją było wycofanie kontyngentu USA z Somalii, na ambasady amerykańskie w Kenii i Tanzanii, gdzie zginęło 250 osób, a 5 tysięcy odniosło rany, na wojskowy ośrodek szkoleniowy w Rijadzie; w odwecie Amerykanie zbombardowali obóz bojowników Ladena w Afganistanie, gdzie Saudyjczyk znalazł schronienie pod opieką islamskich fundamentalistów;
 - w 1988 roku nad szkocką miejscowością Lockerbie eksplodował samolot amerykańskich linii lotniczych Pan Am wysadzony w powietrze przez dwóch agentów libijskich działających prawdopodobnie również na zlecenie Iranu;
 - terroryści islamscy dążą do destabilizacji sytuacji na Bliskim Wschodzie, porozumienie pokojowe między Izraelem a Palestyńczykami zakończyło okres walk i palestyńskiego powstania (tzw. intifady) utworzeniem Palestyńskiej Autonomii, oznacza to jednocześnie koniec terroryzmu palestyńskiego, który miał poważny zasięg międzynarodowy, jednak fundamentaliści tacy jak szyickie ugrupowanie terrorystyczne „Hezbollah” oraz „Hamas” (Islamski Ruch Wyzwolenia) występują obecnie zarówno przeciwko Izraelczykom jak i Palestyńczykom Jasera Arafata;
 - wybuch bomby na pokładzie francuskiego samolotu pasażerskiego, który przelatywał nad Czadem w 1989 roku.

Terroryzm millenarystyczny

Ten rodzaj działań terrorystycznych związany jest z apokaliptyczną wizją końca świata i towarzyszyć może działalności sekt i ruchów kultowych głoszących konieczność zniszczenia świata, wiodących do masowych samobójstw swych wyznawców i walki z ze-

wnętrznym „zagrożeniem”. Kultury tego rodzaju rodzą się w chwilach kryzysu (duchowego, społecznego lub ekonomicznego), przywódca (szalony guru nabierający stopniowo w rozumieniu adeptów cech bóstwa) głosi koniec świata i wpaja wyznawcom poczucie, że zostali wybrani. Millenarystyczny charakter ma również ekoterroryzm, czyli terroryzm inspirowany myślą ekologiczną. W ostatnich dwóch dekadach pojawiło się szereg sekt samobójczych, które sięgnęły po metody terroru oraz ugrupowań spod znaku tzw. ekologii głębokiej, które sięgnęły po przemoc jako narzędzie realizacji swoich ideologii.

Poniżej opisano najważniejsze akcje terrorystyczne.

- W 1978 roku w Jonestown w Gujanie 912 członków sekty „Świątynia Ludu” Jima Jonesa popełniło zbiorowe samobójstwo, niektórzy zostali zamordowani, tragedia nastąpiła w dzień po zamachu członków sekty na kongresmena USA Leo Ryana, który chciał sprawdzić, czy sekta nie przetrzymuje ludzi wbrew ich woli.
- W latach 1994–95 69 członków działającej w Kanadzie i Szwajcarii sekty „Zakon Świątyni Słońca” popełniło samobójstwo mordując oporną część współwyznawców. Główny teoretyk sekty Luc Jouret zafascynowany był ideą nadciągającej katastrofy ekologicznej, którą opisywał językiem bliskim ruchowi Zielonych.
- W roku 1993 zginęło 85 członków sekty „Szczep Dawidowy” Dawida Koresha po podpaleniu i wysadzeniu w powietrze farmy koło Waco w Teksasie podczas szturmów sił policji i FBI. Atak na farmę dawidian nastąpił po 51 dniach oblężenia, kiedy to członkowie sekty zabarykadowali się po zamordowaniu czterech agentów federalnych szukających nielegalnie przechowywanej broni. W dwa lata później sympatycy sekty dokonali zamachu bombowego na budynek władz federalnych w Oklahoma City.
- W roku 1994 japońska sekta „Najwyższa Prawda” Shoko Asahary dokonała ataku gazami bojowymi na miasteczko Matsumoto, a w rok później w tokijskim metrze, w wyniku czego pięć i pół tysiąca osób trafiło do szpitali, a 12 zmarło. Eksperci doszli do wniosku, że sposób rozmieszczenia pojemników z sarinem (gaz bojowy) świadczył, że terroryści chcieli, by zatrute pociągi dotarły na stację znajdującą się pod budynkami rządowymi, sekta chciała zaatakować państwo, gromadząc broń palną i prowadząc doświadczenia nad bronią chemiczną i biologiczną, szkoląc terrorystów w Rosji i planując zdobycie broni jądrowej w rosyjskim Instytucie Kurczatowa.
- Od roku 1995 anonimowy terrorysta o pseudonimie „Mardi Gra” atakuje kilkanaście razy na rok supermarkety w Wielkiej Brytanii, podkładając ładunki wybuchowe, zatrzymując żywność i strzelając do klientów. Scotland Yard wskazał na podobieństwa tego antykonsumpcjonistycznie nastawionego szaleńca do Teodora D. Kaczynskiego, czyli tzw. „Unabombera”, który w latach 1978–95 rozsyłał w USA przesyłki zawierające ładunki wybuchowe eksplodujące przy ich otwarciu zabijając, w ten sposób 3 osoby a raniąc 33. Jak głosił opublikowany w prasie manifest ideowy, zamachy miały być protestem przeciwko nowoczesnemu państwu rzekomo odbierającemu ludziom dane im od Boga wolności. Również na Kaczynskim wzoruje się grupa o nazwie

- „Departament Sprawiedliwości” przesyłająca amerykańskim naukowcom ładunki bombowe i żądająca zaprzestania dokonywania doświadczeń na zwierzętach laboratoryjnych.
- Od roku 1980 istnieje w USA organizacja ekoterrorystyczna „Earth first!”, której członkowie niszczą maszyny leśników, demolują wyciągi narciarskie i wysadzają w powietrze linie wysokiego napięcia, zaś ugrupowanie „Weathermen” planowało niszczenie elektrowni jądrowych.
 - Niemieckie ugrupowania ekoterrorystyczne „Car Banditen” oraz „Outo GmbH” demolują samochody i postulują podjęcie akcji niszczenia pojazdów na autostradach, natomiast „Wyzwoleńcza Armia Natury” Heimo Schulza głosi program radykalnej redukcji liczby ludności na Ziemi (do 1–5 % obecnie żyjącej) celem oczyszczenia biosfery i przywrócenia równowagi ekosystemowi naszej planety.

Literatura

- [1] Ambroziewicz J.: *Aniołowie śmierci*. Warszawa, 1988
- [2] Cackowski Z.: *Ból, lęk, cierpienie*. Lublin, 1997
- [3] Cesarz Z., Stadtmüller E.: *Problemy polityczne współczesnego świata*. Wrocław, 1998
- [4] Delius F.Ch.: *Lot do Mogadiszu*. Warszawa, 1999
- [5] Gearty C.: *Terroryzm*. Warszawa, 1998
- [6] Hoffman B.: *Oblicza terrorizmu*. Warszawa, 1999
- [7] Janicki J.: *Lewacy*. Warszawa, 1981
- [8] Pałkiewicz J.: *Jak żyć bezpiecznie w dżungli miasta*. Warszawa, 1998
- [9] Robins R.S., Post J.M.: *Paranoja polityczna – psychopatologia nienawiści*. Warszawa, 1999
- [10] Sterling C.: *Anatomia zamachu*. Rzym, 1985
- [11] Sterling C.: *Sieć terroru*. Warszawa, 1990
- [12] Świerkowski R.: *Głośno nad trumnami*. Warszawa, 1987
- [13] *Terroryzm polityczny* (red. J.Muszyński). Warszawa, 1981
- [14] Yallop D.: *W pogoni za szakalem*. Warszawa, 1994